

14. ІР НБУВ, ф. V, од. збер. 761, арк. 27. Славони Гульем. Краткая история построения Нежинского Благовещенского монастыря, называемого богородичним Назаретом.

15. ЦДІАК України, ф. 145, оп. 1, од. збер. 50, арк. 2–3. Подтвердительный универсал гетмана Ивана Скоропадского Нежинскому монастырю на его владения.

16. Нежинский мужской монастырь // Прибавления к ЧЕИ. – 1861. – №6. – С. 328.

17. Чернов В. Краткая история построения Нежинского Благовещенского монастыря. – М., 1815. – С. 17–37.

Л.М.Мельник

Історія України у видавничій діяльності О.Бодяньського (1808–1877)

На сучасному етапі розвитку українознавства, як і всіх суспільствознавчих наук, особливої ваги набуває осмислення і переосмислення досвіду попередніх поколінь. Серед історичних особистостей минулого увагу привертає постать О.Бодяньського (1808–1877) – засновника наукової славістики, українського та російського історика, фольклориста, видавця, педагога, професора Московського університету, незмінного протягом багатьох років секретаря Імператорського товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті й редактора журналу "Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских".

О.Бодяньський народився 31 жовтня 1808 року в сім'ї українського священика у містечку Варва Лохвицького повіту Полтавської губернії (нині Варвинський район Чернігівської області). Псевдоніми: Запорожець Ісько Материнка, О.Бода-Варвинець, І.Мастак.

Московський період життя О.М.Бодяньського розпочинається із навчання на словесному відділенні Московського університету (1831–1835). У студентські роки, в період інтелектуального зростання, О.Бодяньський пробував свої сили в поезії, намагався писати вірші "по-українськи".

З часом О.Бодяньський став на стежку публіциста і критика. З 1837 по 1842 рік О.Бодяньський перебував у закордонному відрядженні, яке мало велике значення у формуванні нового напрямку в російській гуманітарній науці – слов'янознавства, разом з тим, у створенні передумов для перших упевнених кроків у розбудові українознавства.

Протягом усієї своєї наукової кар'єри О.Бодяньський вів велику видавничу роботу, що була тісно пов'язана з "Імператорським Товариством

вом історії та старожитностей російських", заснованим у 1804 році при Московському університеті. Товариство діяло протягом 125 років – до 1929 року і володіло виключним правом знімати копії з усіх літописів та державних документів, зосереджуючи увагу, головним чином, на публікації текстів стародавніх державних актів. Його видавнича діяльність сприяла появі в науковому обігу великої кількості раніше невідомих історичних документів та джерел, що залишили помітний слід в історичній науці. М.Г.Чернишевський писав: "Многочисленные издания императорского Московского общества истории и древностей российских приобрели ему право на глубокую благодарность всех, занимавшихся родною историей" [17, с. 318].

У 1845 році О.Бодянського обрано секретарем "Императорского Общества истории и древностей российских", членом якого він був, починаючи з 1837 року. Цю посаду О.Бодянський обіймав до самої смерті з десятилітньою перервою, що тривала з 1848 по 1857 рік. З ініціативи вченого було засновано періодичне видання під назвою "Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских". Осип Максимович став редактором цього видання, і саме в цей період простежується найактивніша діяльність Товариства. Журнал складався з п'яти розділів: дослідження, вітчизняні матеріали, слов'янські матеріали, іноземні матеріали і різне, відкрив систематичну публікацію пам'яток старослов'янської, староруської і української писемності.

Зв'язки Товариства з істориками, археографами, які жили і працювали в Україні, сприяли виявленню і публікації багатьох важливих пам'яток з її історичного минулого. О.Бодянський, скориставшись своєю посадою редактора, намагався якомога ефективніше використовувати сторінки "Чтений" для публікації матеріалів з історії своєї української батьківщини. Це були рідкісні документи, літописи, статті, фамільні архіви української шляхти, насамперед, мемуари, щоденники, епістолярна спадщина козацької старшини.

О.Бодянському належить одне з провідних місць на початковому етапі археографічної розробки фамільних архівів української старшини.

З 1846 року, тобто починаючи з першого випуску, на сторінках "Чтений" регулярно з'являються публікації документів та окремих пам'яток, розшуканих серед фамільних архівів видатних родів Гетьманщини. З огляду на розвиток української історії це було надзвичайно прогресивне явище.

У 1844 році О.Бодянський завершив археографічну підготовку цілого масиву літописів з історії України. У листі до нащадка відомого стар-

шинського роду генерала А.Стороженка, датованому червнем 1844 року, учений повідомляв: "Наше историческое Московское общество положило издать все, какие только можно собрать, Малороссийские летописи, и редакцию поручило мне. Я приготовил нынче к осени летопись Самийла Величка, бывшего писаря в канцелярии Мазепы..., кроме того, приготовил я летописи наши: неизвестного под названием "Краткое описание Малой России", доведенное до смерти Полуботка, Шафонского, Ригельмана, и еще кое-что. Все они составят один огромный том листов в 150 печатных" [14, с. 12–13]. "Вы обладаете таким богатым собранием малороссийских письменных памятников, и потому очень может случиться, что между ними найдется какая нибуть [летопись. – Г.П.]. Если найдется или же нашлась, то не будете ли столь благосклонны прислать нашему Историческому обществу для списания. За неприкосновенность и возвращение Общество ручается" [14, с. 13]. Мабуть, подібні листи отримав не один Стороженко, а й інші власники рукописних зібрань.

Осип Максимович розробив свій метод опрацювання тексту – спочатку вивчав його, корегував, потім порівнював з варіантами, обговорював на засіданнях з іншими членами Товариства, писав до пам'яток передмови й примітки, які пояснювали особливості мови, характер змісту і їх історико-літературне значення, а вже тоді працював над публікацією. Пізніше він напише: "Статья может, помянут когда-нибудь и того чудака, что почти без всяких средств сумел однако же всеми забытое "Общество", спавшее более 40 лет, не только пробудить к жизни, но и поставит его во главе всех прочих ученых Обществ, не задолжав никому ни гроша, и не получая за все свои труды и подвизания также ни гроша" [13, с. 215–216].

Найпершою з цих археографічних публікацій стала "Історія Русів" (псевдо) Кониського. Вчені приходять до висновку, що у ній домінуючою є ідея державності та історичної місії українців. Щоб оприлюднити це визначне джерело, вчений підготував велику за обсягом примітку, яка пояснювала окремі події та постаті тогочасної української історії. Походження рукопису, з якого було здійснено цю публікацію, є невідомим, бо десь у 1820-х роках почалося масове копіювання знахідки, і її оригінал було втрачено. Вже за словами дослідника М.Василенка, "никакая другая книга до тех пор не распространялась в Малороссии в таком количестве списков, как именно эта: за переписку ее платили бешенные деньги, были даже промышленники, которые за дорогую цену сбывали переписанные экземпляры" [6, с. 720].

Історик літератури Валерій Шевчук у своїй праці "Неразгаданные тайны "Истории Русов" зробив висновок, що це видатний зразок української національно-політичної думки XVIII століття, що під впливом цієї праці О.Пушкін писав свою "Полтаву", М.Гоголь користувався нею під час написання "Тараса Бульби", Т.Шевченко брав для своїх творів сюжети з "Історії Русів" [20, с. 1].

Дуже важливим є припущення, що цей примірник походить зі збірки рукописів Полетиків або з іншого фамільного архіву, де зберігалася копія "Історії Русів". Але й після публікації пам'ятки О.Бодяньський не припиняв своєї археографічно-пошукової роботи, збираючи відомості щодо інших списків цього унікального й історично важливого джерела, які перебували у фамільних архівах нащадків козацької старшини. У листі до М.Ханенка від 3 березня 1848 р. О.Бодяньський писав про його зацікавленість в отриманні таких копій: "Жалею, что не знал, при Вашем издании Конисского, что список Полуботки Вам интересен, первое потому, что мне легко было достать, а второе, что у брата Александра находится сделанный им семь лет назад список со списка Полетики и хорошо сверенного. Хотя я знал от Полетики о важности его, но не верил ему, ибо не знал того, что Вы мне пишете" [16, с. 30].

У листі до І.Галагана від 24 червня 1848 року О.Бодяньський також писав про свою зацікавленість отримати нові списки "Історії Русів" з фамільних архівів. Книга вийшла в університетській друкарні в Москві 1846 року за рішенням Імператорського товариства історії та старожитностей російських, завдячуючи Бодяньському. До речі, українською мовою вперше "Історію Русів" було видано у 1956 році в Нью-Йорку і в Києві у 1991 році у видавництві "Веселка".

На сторінках перших випусків "Чтений" вміщувалися листи російських царів і можновладців до українських гетьманів Івана Мазепи та Івана Скоропадського, які надіслав О.Бодяньському український археограф М.Судієнко, які були вміщені на сторінках журналу "Чтения" за 1847 рік.

У царині публікації рідкісних джерел з історії України спостерігаємо плідну співпрацю земляків О.Бодяньського та П.Куліша, зокрема, з листа Пантелеймона Олександровича від 29 січня 1847 року дізнаємося: "Посилаю Вам, шановний Осип Максимович, письма гетьмана Орлика, переписані рукою Генерального Хоружого Ханенка. Та з тим укупі і розписані, кому послати "Украинские предания". Прошу Вас надрукувати на обгортках ціну: 50 копеек серебром, щоб усяке знало, по чім продавати. Одвіту на мій лист із Борзни од Вас іще не одобрав. П.Куліш рукою власною.

РАСПИСАНИЕ, кому послать "Украинские народные предания" (NB. 600 экземпляров...) [15, с. 34–37].

У списку є прізвища Максимовича (С.-Петербург), Юзефовича (Київ), Ханенка (Новгород-Сіверський), Грабовського (Чигирин), Розковшенка (Тифліс), Левицького (Богуслав), Гукова (Глухів), Білозерського (Борзна), Головинського (Санкт-Петербург), Метлинського (Харків), Боровиковського (Полтава) і т.д.

П.Куліш написав історію Малоросії для дітей і в листі від 16 липня 1846 року до О.Бодянського просив також надрукувати її в журналі: "...посылаю Вам написанную мною для детей историю Малороссии. Посредством этой детской книжки я имел намерение предложить знатокам нашей истории несколько мыслей, извлеченных из изучения источников исторических и самого украинского народа... Я уверен, что никто лучше Вас, почтеннейший Осип Максимович, не может судить о достоинствах и недостатках этого сочинения; почему покорнейше прошу Вас сделать ему полный разбор и напечатать..." [11, с. 93–94]. Листування обох науковців було активним. З листів П.Куліша знову ж таки дізнаємося, що він надіслав для публікації у "Чтениях" О.Бодянському літопис священника Максима Плиски: "а может быть, она только повторена Плискою" [11, с. 87]. "Вы не могли придумать ничего приятнейшего для меня, как отделение в журнале Общества для славянских произведений. В таком случае я сообщу Вам сокровища, о которых существовании Вы и не думали. Это народные исторические и фантастические предания, записанные мною стенографически и представляющие образцы высокой красоты простого слова... Кроме того, если хотите, я напечатаю в Вашем журнале и свою "Черную раду" на украинском языке..." [11, с. 104–105].

У "Чтениях" друкувалася "Повесть о том, что случилось на Украине" – один з анонімних малоруських літописів XVII ст.; коротка замітка про життя А.І.Рігельмана, автора "Летописного повествования о Малороссии". Український історик, нащадок старшинського роду М.Маркевич плідно співпрацював з О.Бодянським. Коли він видрукував п'ятитомну "Історію Малоросії", відразу ж подав ученому для публікації добірку документів з власного архіву, не використаних у його книзі. Вони побачили світ під назвою "Акты, поясняющие историю Малороссии и открытые Н.А.Маркевичем (из фамильных архивов)" [18, с. 107–117]. Це були списки полковників прилуцьких, генеральних суддів і тому подібне. Серед важливих літописних пам'яток з історії України у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої слід назвати "Краткую Киевскую летопись",

"Летопись Густынского монастыря", які публікувались уперше в повному обсязі з дотриманням усіх вимог археографії того часу.

За перші три роки видання "Чтений" О.Бодяньський опублікував значну кількість пам'яток (переважно літописів), кілька добірок документів з фамільних архівів, а велику кількість документів підготував до друку. Вся видавнича робота вченого викликала велику зацікавленість української інтелігенції.

Наприкінці 1848 року насичену, плідну працю О.Бодяньського було перервано деструктивними заходами царського уряду. В цей революційний для Європи рік, коли угорська революція підійшла до кордонів Росії і царський уряд, наляканий подіями, посилив нагляд за пресою, у "Чтениях" було надруковано переклад на російську мову записок Дж.Флетчера "О государстве Русском, или Образ правления русского царя..." Посол англійської королеви Єлизавети Флетчер приїхав до Росії 1588 року за царя Федора Іоановича, невдовзі по смерті Івана Грозного, написав твір про Росію, виданий 1591 року в Лондоні, де відверто відгукувався про справжнє життя Російської держави, зокрема про духівництво і внутрішню політику уряду. Ця книга в Англії викликала сполох серед кіл, зацікавлених у торгівлі з Росією. Англійські комерсанти, боячись, що твір дійде до Росії, домоглися спалення його, і лише випадково декілька її примірників вціліло. М.І.Карамзін (1766–1826), російський історик і письменник, складаючи "Историю государства российского", широко користувався книгою Флетчера і майже всю її процитував у примітках. Однак Микола I у 1848 році заборонив книгу. О.Бодяньського було звільнено з посади секретаря Товариства, усунуто з кафедри в університеті і переведено на службу до Казані. Він відмовився їхати до Казані, посилаючись на хворобу, залишився в Москві, і подав у відставку. Лише наприкінці 1849 року О.Бодяньський повернувся до обов'язків професора в університеті. Однак випадок з виданням книги Флетчера продемонстрував, що переляк миколаївської реакції викликають навіть історичні пам'ятки XVI ст., де була відверта критика на адресу самодержавства (книгу Флетчера було вперше видано в Росії 1906 року).

Роздмухування "справи Флетчера" було викликано боротьбою міністра освіти графа С.Уварова з головою Товариства історії та старожитностей російських графом С.Строгановим. По суті, професор став жертвою боротьби впливових осіб. "Справа Флетчера" призупинила видання "Галицьких народних пісень", які Бодяньському надіслав Я.-Головацький (1814–1888) – український поет, перекладач, учений-славист, фольклорист, громадський діяч, співвидавець "Русалки Дністрової", член

Руської трійці. Їх поталанило опублікувати вченому в "Чтениях" лише в 1863–1877 роках.

У 1849 році Осип Максимович повернувся в університет, посів своє місце на кафедрі, але в його видавничій діяльності настала десятилітня перерва. Видання "Чтений" було відновлено лише у 1858 році, коли О.Бодяньського знову обрали секретарем Товариства. Запис про це відкриває першу сторінку щоденника за 1857 рік, який вів Осип Максимович протягом усієї своєї наукової діяльності.

Серед тих, хто радів поверненню професора до Московського університету, були насамперед його земляки: М.Максимович, П.Куліш, М.Гоголь. Вони високо цінували діяльність свого товариша й морально підтримували у важкій ситуації.

У другій половині XIX століття Товариство історії і старожитностей російських при Московському університеті стало загальновідомим науковим закладом Російської імперії. У цей період діяльності його членами були відомі історики, археографи, літературознавці, бібліографи, архівісти з Москви, Петербурга, Києва, Харкова, Одеси та ін. Характерно, що на засіданнях тематика доповідей торкалася якраз історії України, і що найголовніше – наукова спільнота позитивно реагувала на це.

Коли відновилася діяльність О.Бодяньського в Імператорському Товаристві історії і старожитностей російських, знову почали виходити "Чтения" по чотири томи на рік. Ученому поталанило знову поринути в улюблену справу й опублікувати ще велику кількість документів з історії України, що було наслідком продовження його плідної співпраці з українськими історіофілами, колекціонерами і, насамперед власниками фамільних архівів, серед яких можна назвати М.Маркевича, О.Марковича, А.Стороженка, М.Судієнка, братів Ханенків та багато інших. Так, у першій книзі "Чтений" за 1858 рік опубліковано "Источники Малороссийской истории", собранные Д.Н.Бантыш-Каменским (1788–1859) и изданные Действительным членом О.Бодянским. Часть I. 1649–1687 года". У передмові, яку, звісно, писав Осип Максимович, записано: "Часть I. 1649–1687. Москва. Университетская Типография. 1858 г. Свидетельство. Типографии Императорского Московского Университета. Сим свидетельствую, что статья из первой книги "Чтений в Императорском Обществе истории и древностей российских". Печатать позволяется с тем, чтобы, по отпечатании, представлено было в Цензурный Комитет узаконенное число экземпляров. Москва. Мая 7-го, 1858 года. Цензор Н.Фон-Крузе.

Предисловие.

Действительный член Императорского Общества истории и древностей российских при Московском университете, Дмитрий Николаевич Бантыш-Каменский, при самом начале издания "Чтений" в сем обществе откликнулся на мое приглашение в предисловии к "Истории Русов или Малой России", сочинения Георгія Конисского, архиепископа Белорусского, помещенной в первых 4-х книжках упомянутого издания за 1846 г., присылать мне как секретарю Общества, письменные источники Малороссийской истории для помещения в "Чтениях". Я говорил тогда: "Пора, давно пора, не скрывать нам, малороссиянам, этих богатств под спудом, на обнародованных, сколько можно, облегчить изучение нашей истории. Благо, есть верный и скорый исполнитель этой священной обязанности. И не прошло двух, трех месяцев, я получил от Дмитрия Николаевича из Петербурга, ответ на это приглашение и мое письмо к нему, четыре огромных листовника, заключающие в себе самые разнообразные бумаги относительно Малороссийской истории, собранные им в разное время и в разных местах, как историком Малой России. Он предоставил их в полное мое распоряжение, издавать как знаю, и когда знаю. Рассмотревши эту массу памятников, я видел, что значительная их часть для старого времени хранится в Главном Архиве Министерства иностранных дел в Москве, и служила ему при составлении "Истории Малой России", но только самая небольшая часть обнародована, да и обнародованное во многом расходится с необнародованным еще. Я немедленно ж приступил к печатанию, и пока набирались самые акты, поместил в "Чтениях" отдельные сочинения о Малороссии, в этом собрании встретившиеся мне, таковы: "О достопримечательностях Чернигова, М.Е.Макарова (I книга, 1847 г.); "Краткое историческое описание Малой России до 1765 года, с дополнением о Запорожских казаках и приложениями, касающихся до сего описания" (VI книга, 1848 г.); "Описание о Малой России и Украины" Станислава Зарульського, служившего в Русской армии капитаном (VIII книга, 1848 г.); "Замечания до Малой России принадлежащие" (в 1-й книге, года 1848).

Некоторые обстоятельства, известные многим, следившим внимательно за действиями Обществ истории и древностей российских, нежданно прервали мои работы, иные приостановив в самом начале, другие в середине, третьи в конце, а были и такие, что стоило только, как говорится, прописать вид, да и пустить на все на четыре.

Поступив снова в секретари Общества, естественно, я стараюсь неконченное покончить, в том числе, разумеется, спешу выпустить в свет "Источники Малороссийской истории", собранные Бантыш-Каменским.

Всего их будет 3–4 части. Я думаю, что они составят ему прочный памятник, быть может, прочнее самой его "Истории Малой России", которую, впрочем, оказал он для своего времени большую услугу малороссиянам и вообще русским, и которая теперь, да и долгое еще время, может служить не последней советницей при изучении судеб Русского Юга.

Из 85 актов 1-й части (на 582 листах) 55, означенных звездочками, имеют на себе №№, выставленные мною при них в оглавлении, некоторые служат указанием на те Дела Малороссиян... О.Бодянский.

Москва. Февраль 5, 1858 г. Источники Малороссийской истории. Часть 1. 1649–1687 гг. Собранные Д.Бантыш-Каменским и изданные О.Бодянским. Москва, в университетской типографии. 1858 г." [1, с. 5].

Другу частину "Источников Малороссийской истории" було опубліковано в першій книзі "Чтений" за 1859 г. На початку – маленький лист з довідкою: "Бантыш-Каменский. Москва. Университетская Типография. 1859 г. Свидетельство. Типографии Императорского Московского Университета. Сим свидетельствую, что статья из первой книги "Чтений 1859 г. в Императорском Обществе истории и древностей российских". Печатать позволяется с тем, чтобы, по отпечатании, представлено было в Цензурный Комитет узаконенное число экземпляров. Москва. Мая 9-го, 1859 года. Цензор Драшусов". Перші "Чтения" охоплюють 327 сторінок, починаючи з 27 червня 1691 року. Щоб краще зрозуміти суть і стиль написання документів, наведемо кілька з них:

"1692, июль 29. Универсал Запорожского Гетьмана Петрика, Полтавського полку жителям о принятии оружия противу Великороссии, и о учинения вечного с Крымцами замирения" [1, с. 10].

"1692, октябрь 20. Мнение Мазепы об уничтожении аренды" [1, с. 14].

"1708, апрель 20. Грамота к Гетьману об отправлении Кочубея и Искры из Смоленска к Гетьману и взятии Апостола и Черныша под стражу" [1, с. 51].

"1708, июль 16. Доношение Гетьмана Мазепы Государю о казни Кочубея и Искры в Борщаговке. Вашего Царского Величества верно подданный слуга нижайший, Иван Мазепа Гетьман и Кавалер Вашего Царского пресветлого Величества Войска Запорожского.

Следственное дело о Кочубее и Искре по доношению их на Гетьмана Ивана Мазепу в измене Государю (донос Кочубея и Искры через Ахтырского полковника, Осипова, на Гетьмана Мазепу). Доношение Кочубея через Петра Яценка или Яковлева на Гетьмана Мазепу. А в доношении же присланного от Кочубея перекресте, Петра Яковлева, которое он написал своєю рукою, подал, написано: "В извещении доношу

Вашему Царскому Величеству о том, что послан я нарочне к Вашему Царского Величества духовнику донести словесно от судьи генерального, Василия Кочубея. В начале, что Гетьман Иван Степанович имеет согласие с Королем Станиславом и хочет изменить Вашему Царскому Величеству и поддаться зо всею Малою Россиею; а делает сие через некоторого ксендза, который зовется Заленский, и держит того ксендза в фолварку своем, Бахмач, от Батурина за две мили, и каждой ночи привозит его Орлик да его Гетьман в Батурин тайно.

...а что больше мовил он, судья Кочубей: "Когда увижу сам Его Царского Величества очи, и тогда о всем донесу, и покажу его многие неправды против Его Царского Величества, которые уже он Гетьман из давних чисел делает" [1, с. 89].

Вражають своєю ніжністю Мазепині листи до Кочубеєвої доньки Мотрі, вміщені також у цій книзі, і таке інше.

Події в Україні з 1649 по 1722 роки належно висвітлено у даному джерелі, дехто навіть критикував за неточності, але О.Бодяньський пояснював, що не мав можливості звірити зібрані Д.Бантиш-Каменським документи з архівними оригіналами. Він видав їх у тому вигляді, в якому їх було надіслано, цим самим зробивши важливу справу.

Дана публікація й досі виділяється серед виданих О.Бодяньським джерел з історії України науковою цінністю.

Увагу науковців у "Чтениях" привертають джерела про визначення адміністративно-територіального поділу Лівобережної України другої половини XVII століття, а також своєрідні матеріали з історії Києва.

Велика заслуга Бодяньського полягає в тому, що він на сторінках "Чтений" опублікував значну кількість джерел з історії української культури – освіти, книгодрукування, мистецтва, які свідчать про постійний і поступальний розвиток культури України про її значний вплив на культуру російського народу.

Для вивчення суспільно-політичного життя Лівобережної України першої чверті XVIII століття великий інтерес становить "Діаріуш" українського державного діяча, мемуариста М.Ханенка (1693–1760), який служив у Генеральній канцелярії (1717–1723) у 1723 році. Разом з наказним гетьманом Лівобережної України (1722–1723) П.Полуботком його було ув'язнено в Петропавлівській фортеці. З 1741 року – генеральний хоружий. У 1719–1753 роках вів щоденник, фрагменти якого і видав у "Чтениях" О.Бодяньський.

У випуску "Чтений" за 1858 р. О.Бодяньський видрукував цю унікальну пам'ятку з фамільного архіву Ханенків: "Діаріуш, или журнал, то есть

повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного, его милости пана Иоана Скоропадского, войск Всепресветлейшаго его императорского величества Запорожских обеих сторон Днепра Гетмана оказій і церемоній, також и в канцелярии войсковой отправуемых дел наченшіиъ 1722 году, и оконченный в том же году, по преставлении и погребении помянутаго ж гетмана Иоанна Скоропадского, в месяце іюле, Войсковой канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком. Москва. В Университетской Типографии. 1858 год. Из 1-й книги "Чтений в Императорском Обществе истории и древностей Российских при Московском Университете". "Печатать позволяется, с тем чтобы, по отпечатании, представлено было в Цензурный Комитет узаконенное число экземпляров. Москва. 7-го мая, 1858 года. Цензор Н.Фон-Крузе" [16, с. 152].

Матеріали зберігаються у бібліотеці Московського державного університету ім М.Ломоносова у вигляді описів, ревізій, різного роду актів, універсалів і тому подібне, які вміщували багатий матеріал про шляхи розширення великого феодалного землеволодіння та важливе мемуарне джерело, яке свідчить про останні місяці життя Скоропадського (1646–1722).

М.Ханенко простежив діяльність І.Скоропадського з січня по липень 1722 року, про що й свідчить опублікований О.Бодянським документ.

Як і завжди учений вивчив "Діаріуш" і написав передмову "Историческое сведение о генеральном хорунжем Ханенко": "Сочинитель предлагаемого "Діаріуша или Журнала, то есть, Повседневной Записки" случившемуся во время пребывания Малороссийскаго гетьмана, Ивана Ильича Скоропадскаго, в Москве, при Дворе, со дня прибытія его в генваре по день смерти в іюле, генеральный хорунжий, Николай Даниловичъ Ханенко, принадлежит к замечательнейшимъ мужамъ Малороссіи первой половины прошедшаго столетія, как по месту, имъ занимаемому, которое считается, в нисходящемъ порядке, 6-мъ после гетьманскаго, такъ равно по образованию и участию, какое принималъ он в происходившемъ в то время на его родине, Сверхъ того он принадлежалъ и к роду, памятному многимъ по многому..." [2, с. 1].

Наприкінці передмови Осип Максимович зробив вагомі й повчальні висновки: "Заключая мое историческое сведение о предпоследнем Малороссийском генеральном хорунжем, еще раз скажу, что его Диариуш или Журнал, который вел он изо дня в день в продолжение без малого 35-ти лет, а также и некоторые бумаги, имеющие важность по отношению к его родине, будут мною изданы в свое время. Прошедшие судьбы Малой России преимущественно должны останавливать

внимание и заботливость на себя Малороссиян, сынов ее. Не позаботятся они о том, кто же станет заботиться? Всякое уважение и значение наше исходят прежде всего от нас самих, и от нашего самопознания и самоуважения. Недивитэся сэмоу: яко слышу, суджу, может сказать нам в таком случае каждый словами Вечной Правды. Москва. Марта 8-го, 1858" [16, с. 51–102].

"Діаріуш" містив матеріал про життя і побут української старшини та російських дворян, про джерела зростання феодального землеволодіння в Україні, про податки, які сплачували козаки і селяни, в ньому згадуються скарги козаків на захоплення їхніх земель та угідь старшиною і тому подібне..." [16, с. 152].

Наступна публікація мала назву: "Милость Божия, Украину от неудобносимых обид Лядских чрез Богдана Зиновия Хмельницкого, преславного войск Запорожских Гетмана, свободившая, и дарованные ему над Лягами победами возвеличившая, на незабвенную толиких его щедрот память репрезантованная в школах Киевских 1728 года. Сообщено Действительным Членом М.А.Максимовичем". Йшлося про драму з історії України за Богдана Хмельницького, що, на думку Михайла Максимовича, належала перу видатного українського і громадського діяча, вченого, письменника Феофана Прокоповича (1681–1736), який став одним із найближчих радників Петра I. У невеликій передмові до публікації Бодяньський писав, що вирішив "доставить возможным нашим любителям отечественной старины решить вопрос, точно ли драма эта принадлежит перу знаменитого иерарха, или же она произведение другого, пока загадочного для нас писателя первой четверти прошедшего столетия" [12, с. 247].

Вагомий матеріал про події XVIII століття, що відбувалися на Правобережній Україні, професор також публікує в "Чтениях". Це документи часів російсько-турецької війни 1735–1739 років, а також ще важливіший матеріал – про гайдамацький рух.

Велика заслуга О.Бодяньського полягає і в тому, що він підготував і розмістив у "Чтениях" досить важливе для історії Малоросії джерело – з історії Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. – "Літопис Самовидця" (про війни Богдана Хмельницького, доведені продовжувачами до 1734 року).

Основою публікації "Літопису Самовидця" був список літопису, отриманий від П.Куліша на початку 1846 року: "Милостивый Государь Осип Максимович! Посылаю Вам начало Летописи Самовидца. Следующие тетрадки Вы получите немедленно, как только начнется ее печатание... Летопись Самовидца переписана мною с двух списков. Один

принадлежит митрополиту Евгению (переписанный, впрочем, небрежно и разными почерками), а другой Н.Е.Писареву старинный, писанный лет 80 или 100" [11, с. 83–84].

Як завжди, учений і до публікації "Літопису Самовидця" зробив передмову, текст якої наводимо повністю: "Предисловие. Так как некоторые из Украинских летописей не имеют определительных заглавий и означения имени летописца, то потому эта летопись, в отмену от других и для точности ссылок, названа Летописью Самовидца. На том основании, что сочинитель ее, как видно из текста, жил и действовал от начала войны Б.Хмельницкого, может быть, до последних годов XVII столетия. Думаем так потому, что с оных годов рассказ теряет свою описательную форму и переходит в хронологический перечень событий. Начало Летописи, судя по языку и по особенному краткому изложению, заимствовано самовидцем из другой хроники, Украинской. И так Летопись самовидца в собственном смысле начинается с заглавия "Летопись о начале войны Хмельницкого" П.Кулиш. Получив от П.А.Кулиша список этот чрезвычайно важной летописи на Малороссийском языке своего времени, я тот час вспомнил, что в библиотеке Императорского Общества истории и древностей российских имеется что-то похожее на нее. И действительно, в Отд. Т под №31, я нашел рукописный список ее, но не на малороссийском языке, а Великорусском языке, т.е. перевод неизвестно кем и когда сделан, впрочем отзывающийся слогом прошлого столетия и писанный разными почерками. Он подарен Обществу в 1824 года, января 23-го, ...Д.Н.Бантыш-Каменским, представленный на заседании 29 февраля упомянутого года, замечания на оный, напечатанный в приложении к протоколу заседания.

Список этот сделан весьма неотчетливо касательно письма; беспрестанно попадают самые грубые описки и недосмотры, которые показывают, что он написан в Великороссии. При всем том, не имел другого Малороссийского списка. Я и в нем нашел, при сверке, довольно такого, что значительно рознится от этого последнего и собой исправляет и пополняет его. С 1669 года почти под каждым годом встречается в нем, после перевода, множество прибавлений, отмеченных знаком, поставленным в начале и в конце каждого из них и очень замечательных своим содержанием. Неизвестно, откуда и кто внес их сюда.... Разнословия и прибавления я отметил при печатании особыми числами и прилагаю их отдельно, под конец списка. Кроме того, для мало знакомых с языком подленника присоединяю словарь невразумительных слов и выражений, а для большого удобства при употреблении этой летописи, прибавляю

еще указатель замеченным предметам и именам, в ней заключающихся. О. Бодянский. Москва, сентябрь, 19, 1846 год" [3, с. 1–6].

С.Єфремов писав: "Це, мабуть, був український шляхтич, що служив при військовій канцелярії й почав свої записи десь коло 1670-х років. Оповідає автор як самовидець, особливо в другій половині своєї праці, доведеної до 1702 року... Автор був, як на свій час, людиною досить освіченою, хоч видно і не дійшов до верхів тодішньої схоластичної освіти..." [9, с. 110–111]. Матеріали літопису сприяли більш глибокому і всебічному дослідженню О.Бодянським вузлових питань з історії Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького.

О.Бодянський ознайомився також з важливим для історії Малоросії "Реестром всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленных 1649 г. октября 16 дня". За словами вченого, "Реестри"...здавались важливими для українського народу, особливо його козацтва, у багатьох значеннях. Як справжній урядовий документ для багатьох українських дворянських родин, особливо лівого берега Дніпра, і безлічі козацьких, яких предки знаходяться в сих "Реестрах", чи як ті, що урядові посади обіймали, чи ж просто як козаки, що в ту пору давало останнім права, однакові з шляхтою; та й багато хто просто народу (посполитих) знайдуть тут своїх козацьких предків, нащадки яких з плином часу, через різні несприятливі для них умови і, навіть, часто не дбаючи про свої права, втратили те пізніше..." [4, с. 3–8]. Саме на початку "Реєстрів" читаємо:

Його милість Пан Гетьман Богдан Хмельницький.

Тиміш Хмельницький.

Іван Чернята Обозний Військовий.

Михайло Лученко Осавул Військовий.

Демко Осавул Військовий.

Іван Остафієвич Писар Військовий.

За ними йдуть полки, сотні...

12 грудня 1874 року. О.Бодянський" [4, с. 3–8], [4, с. 16–19].

О.Бодянський розміщує у "Чтениях" оригінал цієї пам'ятки за підписами Богдана Хмельницького і генерального писаря, який був вилучений з Архіву старих польських справ і перевезений до його фамільного архіву в с.Чевелч'є Лубенського повіту А.Я.Стороженком, що обіймав досить високу посаду в російській адміністрації Царства Польського [14, с. 14].

Треба віддати належне Товариству і його секретареві за публікацію в середині 50-х років XIX століття унікальних історичних джерел – Литовських статутів 1529, 1566, 1599 років. Публікація мала велике значення не

тільки для вивчення важливих джерел з історії Литви, Білорусі та України, а їй сприяла поява в кінці XIX – на початку XX століть цілого ряду історичних досліджень відомих буржуазних учених, таких як Ф.І.Леонтовича, С.А.Бершадського та інших.

У 1863 році Осип Максимович почав друкувати в "Чтениях" велику збірку галицько-руських пісень Я.Головацького. Видання її є великою заслугою О.Бодяньського перед українським народом.

Заслугою вченого є також видання ним у тих же "Чтениях" творів козацьких літописів, вітчизняних і зарубіжних дослідників XVIII століття – П.Симоновського, О.Рігельмана, Г.Міллера, численних документів про козаччину, яких за тодішніх умов не могло бути опубліковано в Україні.

О.Бодяньському – активному діячеві журналу "Чтения" і керівникові університетської кафедри – доводилося писати рецензії на праці наукових співробітників університету, які часто переростали в критичні статті, огляди, відгуки.

Поруч з історичними матеріалами "Чтения" публікували історично-юридичні документи: скарги, акти судових процесів в Україні, земельно-господарські документи, опис різних володінь, фінансові документи про збирання мита, земські повинності, різні грошові угоди, які зберігаються у фонді 99, відділі рукописів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України в м.Києві.

Вчений намагався висвітлити у "Чтениях" не тільки події з історії України, тут друкувалися також твори з історії літератури і театру України.

Активна видавнича діяльність Осипа Максимовича суміщалася з намаганням встановити тісні стосунки Товариства історії та старожитностей російських з широким колом слов'янських учених, які мали велике значення для плідної співпраці в газулі славістики. Всі члени отримували безкоштовно видання "Чтений", ознайомлюючись із рідкісними джерелами з історії України.

Діяльність "Императорского Общества и древностей российских" дала поштовх для утворення історичних товариств у самій Україні. З кінця 30-х років XIX століття тут починають працювати Одеське товариство історії і старожитностей, археографічна комісія, історичне товариство Несторалітописця, які тісно співпрацювали з "Императорским Обществом истории и древностей российских". Можна з упевненістю сказати, що й у цьому була велика заслуга О.Бодяньського.

Українська письменницька та наукова еліта наприкінці XIX століття, зокрема І.Франко, М.Максимович, П.Куліш, віддали належне національному патріотизму О.Бодяньського, вказуючи, що у свій час він був одним

з найкращих знавців українського фольклору, фундатором національної славістики, збирачем і видавцем літописних та архівних матеріалів з історії України. Силами О.Бодяньського закладався наріжний камінь у фундамент української історичної науки.

Питання видання повного зібрання українських літописів є надзвичайно актуальним. Професор П.П.Кононенко має рацію, коли говорить, що "В Україні літописна традиція не переривається з Х до XIX століття. Літописи – це ж не просто джерельна база освіти й науки. Українські літописи – пам'ять епох і поколінь, що виявляє як негаснучу свідомість народу, так і його ідеали... Закономірно, що літописи Самовидця, Граб'янки, Величка, "Історія Русів", як і літописи Київської Русі, в XVII столітті стали могутньою силою відродження української ідентичності..." [10, с. 149]. А видання їх у московському періодичному журналі вихідцем з України О.М.Бодяньським – це подвиг, який заслуговує на найширше визнання і серед фахівців-істориків і серед широкого загалу українців.

Література

1. Бодянский О.М. Бантыш-Каменский, Дмитрий Николаевич. Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским и Бодяньским / Осип Максимович Бодянский. – М., 1858–1859. – С. 5–90.
2. Бодянский О.М. Исторические сведения о Генеральном хоружем Ханенко / Осип Максимович Бодянский // Чтения общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1858. – Кн. 1. – С. 1–12.
3. Бодянский О.М. Предисловие / Осип Максимович Бодянский // Летопись Самовидца о войнах Богдана Хмельницкого. – М., 1846. – С. 1–6.
4. Бодяньский О. Передмова / Осип Максимович Бодянский // Реестр усього Війська Запорізького після Зборівського договору з королем польським Яном Казиміром, складений 1649 року, жовтня 16 дня й виданий по достемному виданню О.М.Бодяньським. – К.: МПС "Козаки", 1994. – С. 3–8, 16–19.
5. Бодянский О. Предисловие / Осип Максимович Бодянский // "Диариуш" Н.Ханенко. – М., 1858. – С. 21.
6. Василенко Н. Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии / Николай Василенко // Киевская старина – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1903. – Т. LXXXIII, №12. – С. 720.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Головний редактор В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
8. Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней) / Н.Сумцов, О.М.Бодянский. – СПб., 1897. – Т. V. – С. 68.
9. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – СПб.: Український учитель, 1903. – С. 110–111.

10. Кононенко П.П. Свою Україну любіть / Петро Петрович Кононенко. – К.: Твім інтер, 1996. – С. 149.
11. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / Пантелеймон Куліш. – К.: Критика, 2005. – Т. 1. 1841–1850. – 786 с.
12. Мельниченко В. На славу нашої преславної України / Володимир Мельниченко. – М.: Олма Медиа Групп, 2008. – 555 с.
13. Русская старина. – 1879. – Май. – С. 215–216.
14. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1907. – Т. 3. – С. 12–14.
15. Титов А. Письма П.А.Кулиша к О.М.Бодянскому (1846–1877) / Андрей Титов // КС. – 1897. – Т. LVIII, №9. – С. 401–403; №10. – С. 34–37.
16. Титов А. Дневник Николая Ханенко / Андрей Титов // КС. – 1896. – Т. LIV. – №7. – С. 30, 152.
17. Чернышевский Н.Г. Временник Общества истории и древностей российских. Книги 16, 17, 18 и 19. Москва, 1853–1855 // Полн. собр. соч.: В 15 т. / Николай Григорьевич Чернышевский. – М., 1949. – Т. 2. – С. 318.
18. ЧОИДР. – 1848. – Кн. 1. – С. 107–117.
19. ЧОИДР. – 1863. – Кн. 2. – С. 31.
20. Шевчук В. Історія Русів / Валерій Шевчук. – <http://ru.wikipedia.org/wiki/> – С. 1.

О.Б.Коваленко

"Записка о времени основания или учреждения губернских и поветовых городов Черниговской губернии" (1829 р.) як пам'ятка регіональної історіографії

У 20-х рр. XIX ст. на Чернігово-Сіверщині тривала досить болісна зміна поколінь місцевих дослідників, що значною мірою підважило тяглість історіографічного процесу в регіоні. Як з'ясувалося, допіру нікому було заповнити "вакансії", що виникли після смерті метрів краю історіописання О.Шафонського (1740–1811) та М.Маркова (1760–1819). Помітно підупала у цей час і наукова й культурно-освітня традиція, яку від Чернігівського колегіуму успадкувала Чернігівська духовна семінарія. Це засвідчив, зокрема, "Разговор о начале города Чернигова и о учреждении семинарии", впорядкований у її стінах у 1805 р. [1]. Не могла зарадити справі й щойно заснована Ніжинська гімназія вищих наук. Коли у 1822 р. її почесний попечитель О.Кушельов-Безбородько запропонував створити наукове товариство, яке "в собственности занималось бы историческими исследованиями, до того края относящимися", тамтешня професура відмовилася, посилаючись на брак джерел, спеціальних знань та вільного